

XARİCİ MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ TANINMASI VƏ İCRASI: QANUNVERİCİLİK VƏ BEYNƏLXALQ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİ

GÜRŞAD ABBASOV*

Annotasiya

Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası beynəlxalq mülki prosesin əsas məsələlərindən biridir. Müasir dövrdə beynəlxalq ticarət və iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi, fiziki və hüquqi şəxslərin transmilli xarakterli fəaliyyətinin artması xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası institutunun aktuallığını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Məqalədə xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası institutunun nəzəri və praktiki aspektləri kompleks şəkildə təhlil edilir. Xarici məhkəmə qərarların tanınması və icrası sahəsində müxtəlif hüquq sistemlərinin yanaşmaları və mexanizmləri müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Tədqiqatda Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi, beynəlxalq hüquq normaları və müqayisəli məhkəmə təcrübəsi geniş şəkildə araşdırılır. Xüsusilə, xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası üçün zəruri olan şərtlər, bu proseslərin həyata keçirilməsi mexanizmləri, habelə dövlətlərin suverenliyi ilə fərdi hüquq və azadlıqların qorunması arasında tarazlığın təmin edilməsi məsələləri araşdırılır. Tədqiqatda nəzəri anlayışlara, tanıma və icra proseslərinin bir-birindən fərqləndirilməsinə, ekzekvatura institutunun hüquqi mahiyyətinə, qarşılıqlıq prinsipinə və beynəlxalq müqavilələrin roluna xüsusi diqqət yetirilir. Həmçinin xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrasından imtina edilməsinin hüquqi əsasları, ümumi qaydanın (ordre public) qorunması və prosessual hüquqların təmin olunması kimi əsas məsələlər ətrafı təhlil edilir. Məqalədə beynəlxalq məhkəmə təcrübəsinə geniş yer ayrılmış, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin, Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin, Amerika Birləşmiş Ştatları, İngiltərə, Yaponiya və digər Asiya ölkələrinin məhkəmələrinin presedent qərarları sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur. Müxtəlif hüquq sistemlərində xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası institutunun formalaşması və inkişaf mərhələləri, müasir yanaşmalar və gələcək inkişaf istiqamətləri araşdırılmışdır. Bununla yanaşı, bu sahədə mövcud olan əsas problemlər, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinin zəruriliyi və normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müzakirə olunur.

Açar sözlər: *xarici məhkəmə qərarları, tanıma, icra, ekzekvatura, beynəlxalq hüquq, qanunlar toqquşması, məhkəmə təcrübəsi, presedent.*

---

* Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: gurshadabbasov@gmail.com

I. Giriş

Qloballaşma proseslərinin inkişaf etdiyi müasir dövrdə dövlətlərin hüquqi sistemləri getdikcə daha çox qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Fiziki və hüquqi şəxslərin beynəlxalq ticarət, investisiya, əmək və digər sahələrdə fəaliyyətinin genişlənməsi qaçılmaz olaraq beynəlxalq xarakterli mübahisələrin sayının artmasına gətirib çıxarır. Bu tendensiya öz növbəsində bir dövlətin məhkəmə qərarının digər dövlətin ərazisində tanınması və icrası məsələlərinin əhəmiyyətini xeyli artırmışdır. Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası müasir beynəlxalq mülki prosesinin əsas institutlarından birini təşkil edir. Bu institut həm dövlətlərin suverenliyi prinsipi, həm də fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni hüquq və mənafelərinin effektiv müdafiəsi ehtiyacı arasında balansın təmin edilməsi zərurətindən irəli gəlir. Bir tərəfdən, məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası məhkəmə mühakiməsinin məqsədüuyğunluğunu və səmərəliliyini təmin edən mühüm mexanizmdir, digər tərəfdən isə bu proses dövlətlərin hüquqi suverenliyinin əhatə dairəsi və məhdudluqları ilə bağlı mürəkkəb suallar doğurur. Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi bu sahədə kifayət qədər inkişaf etmiş normativ-hüquqi bazaya malikdir. Mülki Prosesual Məcəlləsinin müvafiq normalarından başlayaraq, beynəlxalq müqavilələrə qədər geniş spektrdə qaydalar xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası prosedurlarını tənzimləyir. Bununla belə, nəzəri və praktiki baxımdan bir sıra məsələlər daha dərinə araşdırılmağa ehtiyac duyur. Beynəlxalq məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlili bu sahədə universal prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi və milli təcrübənin təkmilləşdirilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin, Avropa İttifaqı (Aİ) Ədalət Məhkəməsinin, ABŞ Ali Məhkəməsinin, İngiltərə məhkəmələrinin və digər aparıcı dövlətlərin məhkəmə praktikası bu sahədə qiymətli təcrübə və standartlar formalaşdırmışdır.

II. Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası institutunun nəzəri əsasları

Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası institutu ilə bağlı mövcud nəzəri və təcrübə problemlərinin təhlilinə keçməzdən öncə mövcud olan bir neçə terminoloji anlayışların məzmununun müəyyənləşdirilməsi fikrimizcə daha düzgün olardı. Bu anlayışların düzgün müəyyən edilməsi xüsusi təcrübə əhəmiyyət daşıyır [15].

“Xarici məhkəmə qərarı” anlayışı ölkə hüduqlarından kənar yerdə yerləşən məhkəmələrin müvafiq prosesual qaydalara əsasən qəbul etdiyi və müəyyən hüquqi nəticələr doğuran aktı ifadə edir. Bu qərarlar hüquqi baxımdan qəbul edildiyi dövlətin milli hüququ çərçivəsində qüvvəyə minir və hüquqi qüvvəsini həmin dövlətin yurisdiksiyası daxilində realizə edir. Lakin beynəlxalq hüquq münasibətlərinin mahiyyəti baxımından bu cür qərarlar əksər hallarda ekstraterritoriallıq tələb edir, yəni onların başqa dövlətin ərazisində də tanınması və icra edilməsi zərurəti yaranır [4].

Tanınma xarici məhkəmə qərarının mövcudluğunun və onun hüquqi nəticələrinin formal olaraq qəbul edilməsidir, lakin bu zaman məcburi icra tədbirləri tətbiq olunmur. Məsələn, xarici məhkəmənin nikahın pozulması, şəxsin əmək qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması və s. halları buna misal çəkə bilərik. Bu qərarlar birbaşa icra tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb etmir, lakin onların hüquqi nəticələri tanınmalıdır. İcra prosesi isə daha geniş məzmun daşıyır və xarici məhkəmə qərarında nəzərdə tutulan öhdəliklərin məcburi qaydada yerinə yetirilməsi mexanizmlərinin işə salınmasını əhatə edir. İcra prosesi özündə həm tanınma həm də dövlətin məcburi aparatından istifadə etməklə qərarı göstərilən nəticələrin əldə edilməsini birləşdirir. Ekzekvatura xarici məhkəmə qərarının icra edilməsi üçün xüsusi icazə və ya təsdiq mexanizmini ifadə edir. Bu institut kontinental hüquq sistemlərinə daha çox xasdır. Ekzekvatura proseduru zamanı milli məhkəmə xarici qərarın məzmununa yenidən baxmadan onun forma və prosessual tələblərə uyğunluğunu, ictimai asayişə zidd olmamasını və digər vacib şərtlərin mövcudluğunu yoxlayır.

Nəzəriyyədə və təcrübədə tanınma və icra proseslərinin bir-birindən fərqləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər iki prosesin məqsədi xarici məhkəmə qərarının hüquqi effektivliyinin təmin edilməsi olsa da, onların tətbiqi mexanizmləri və hüquqi nəticələri əsaslı surətdə bir-birindən fərqlənir. Tanınma prosesinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman xarici məhkəmə qərarının faktiki mövcudluğu və onun yaratdığı hüquqi nəticə tanınır, lakin heç bir məcburi icra tədbirləri tətbiq edilmir. Klassik nümunə kimi, xarici məhkəmənin nikahın pozulması haqqında qərarını göstərmək olar. Belə qərarın tanınması zamanı şəxsin ailə vəziyyəti dəyişir və o, yenidən nikaha daxil olmaq hüququ əldə edir. Lakin bu proses heç bir məcburi icra mexanizmini tələb etmir. Eynilə, xarici məhkəmənin şəxsin ölməsi faktını müəyyən edən qərarı, övladlığa götürmə qərarı və ya hüquqi şəxsin ləğvi haqqında qərar da bu sıraya daxildir. İcra prosesi isə dövlətin aktiv müdaxiləsini tələb edir. Maliyyə xarakterli tələblərin, əmlakın qaytarılması öhdəliklərinin və ya aliment öhdəlikləri formasında ifadə olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün dövlətin məcburetmə mexanizmlərindən istifadə olunur. Deməli, bu proses iki mərhələdən keçir. İlk öncə, xarici qərarın hüquqi qüvvəsinin tanınması, sonra isə bu qərarın məzmununun icrası üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi. İcra prosesi özü-özlüyündə tanınma aktını ehtiva etdiyindən, tanınma icranın zəruri ilkin şərti hesab olunur. Beynəlxalq təcrübədə bu fərqləndirmə çox vaxt müxtəlif prosessual mexanizmlərlə təmin olunur. Bəzi hüquq sistemlərində sadəcə tanınma üçün sadələşdirilmiş prosedur tətbiq olunduğu halda, icra üçün daha mürəkkəb və çoxpilləli mexanizm nəzərdə tutulur. Məhz bu fərq əksər beynəlxalq konvensiyalarda və milli qanunvericiliklərdə öz əksini tapmışdır.

III. Hüquqi əsaslar

Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası bir sıra mühüm hüquqi prinsiplər üzərində qurulmuşdur. Bu prinsiplər həm beynəlxalq hüquqda, həm də

milli qanunvericiliklərdə öz təsdiqini tapmışdır ki, bu da təcrübədə tətbiqin əsasını təşkil edir. Qarşılıqlılıq prinsipi bu sahədə ən geniş tətbiq olunan prinsiplərdən biridir. Qarşılıqlılıq prinsipi bir dövlətin məhkəmə qərarlarının digər dövlətdə tanınması və icrasını həmin dövlətdə eyni qaydada tanınması və icrasından asılı olmasını nəzərdə tutur. Yəni, bir dövlətin məhkəmə qərarı başqa dövlətin ərazisində yalnız qarşılıqlılıq olduğu halda icra edilir. Qarşılıqlılıq faktiki və ya prezumptiv xarakter daşıya bilər. Milli qanunvericiliyimizdə qarşılıqlılıq prinsipi Mülki Prosessual Məcəllənin 458.1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin maddədə "...yaxud qarşılıqlı anlaşma əsasında Azərbaycan Respublikasında tanınır və icra edilir" kimi ifadə olunmuşdur. Fikrimizcə, bu maddədəki qarşılıqlı anlaşma ifadəsi qarşılıqlılıq prinsipini özündə ehtiva edir.

Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icra edilməsində çıxış edən digər hüquqi əsas dövlətlərin bağlamış olduğu ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrdir.

İlk öncə qeyd edək ki, xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası sahəsində ilk spesifik konvensiyalar 1968-ci ildə qəbul olunmuş Yurisdiksiya və mülki, ticarət məsələləri üzrə məhkəmə qərarlarının məcburi icrası üzrə Brüssel və 1988-ci ildə qəbul edilmiş Yurisdiksiya və mülki, ticarət məsələləri üzrə məhkəmə qərarlarının icrası adlı Konvensiyasıdır [6].

Çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr sırasında beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi, məhkəmə qərarlarının tanınması, icrası məsələləri sahəsində Aİ çərçivəsində qəbul edilmiş 1968-cil Brüssel konvensiyası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. 1988-ci ildə mahiyyət etibarilə eyni məzmunlu, lakin faktiki olaraq müstəqil olan yeni Luqan konvensiyası Aİ-nin üzvü olmayan dövlətlər tərəfindən imzalandı. Hər iki konvensiya müxtəlif hüquq sistemlərinə aid olan dövlətlərin məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası, beynəlxalq yurisdiksiya sahəsində normaların unifikasiya edilməsinə xidmət edir. Brüssel konvensiyasına iki protokol əlavə olunur. 1968-ci il 27 sentyabr Protokolu məhkəmə aidiyyətinin xüsusi məsələlərini tənzimləyən normaları özündə ehtiva edir. Növbəti protokol 1971-ci il 3 iyun Protokoludur.

1988-ci il 16 sentyabr tarixində Avropa Birliyi və Avropa Azad Ticarət Assosiasiyasının üzvləri arasında Luqan konvensiyası imzalandı (2007 30 oktyabrda yenidən Danimarka, İspaniya, Norveç və İsveçrə). Konvensiyaya qoşulmaq hüququna yalnız Avropa Birliyi və Avropa Azad Ticarət Assosiasiyasının üzvləri yox, eyni zamanda 1-ci maddənin (b) hissəsində müəyyən edilmiş qaydada dəvət olunmuş ölkələr də malikdirlər) [2].

Brüssel konvensiyası barədə hüquq doktrinasında fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Bir qrup nəzəriyyəçinin fikrinə görə Brüssel konvensiyası mənşəyinə və təfsir mexanizminə görə Avropa Birliyi ilə bağlı olsa da sıradan beynəlxalq müqavilədir.

Brüssel konvensiyasının ən böyük mənfi cəhəti konvensiyanın Aİ-nin üzvü olmayan dövlətlər üçün qapalı olmasıdır.

Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması sahəsində növbəti beynəlxalq müqavilə Mülki və ticarət işləri üzrə məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası haqqında 2019-cu il Haaqa konvensiyasıdır (bundan sonra Haaqa konvensiyası). Konvensiya müəyyən mənada 2005-ci il məhkəmənin seçilməsi barədə Haaqa konvensiyasının sələfidir. Konvensiya həm predmet, həm də əhatə dairəsinə görə universaldır. Konvensiya 1 sentyabr 2023-cü il tarixindən etibarən Danimarka istisna olmaqla, Ukrayna ilə Aİ-nin üzv dövlətləri arasında qüvvəyə minmişdir [12].

Milli qanunvericiliyimizdə xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrasının hüquqi bazası kimi Azərbaycan Respublikasının qanunları, onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr və qarşılıqlıq prinsipi çıxış edir. Bu öz əksinin Mülki Prosesual Məcəlləsinin 458.1-ci maddəsində tapmışdır. Konstitusiyamızın 148-ci maddəsi beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan Respublikası hüquq sisteminin tərkib hissəsi olduğunu və milli qanunvericilikdən fərqli müddəalar ehtiva etdikdə beynəlxalq müqavilə normalarının tətbiq olunacağını müəyyən edir. Konstitusiyanın qeyd olunan müddəası xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası sahəsində beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün konstitusion təminat yaradır.

Müvafiq məcəllənin 465-ci maddəsi xarici məhkəmə qərarlarının tanınma və icrasından imtinanın əsaslarını sadalayır. Bu əsaslar sırasında: Azərbaycan Respublikası məhkəməsinin müstəsna səlahiyyətinə aid olması, prosesual hüquqların pozulması; eyni tərəflər arasında, eyni predmetə dair və eyni əsaslar üzrə Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi olması və ya digər dövlətin məhkəməsində iş qaldırılmamışdan öncə Azərbaycan Respublikasında eyni şəxslər arasında, eyni predmetə dair qaldırılmış iş olduqda, xarici məhkəmə qərarı çıxarılmış dövlətin qanunvericiliyi üzrə qanuni qüvvəyə minmədiyi halda, ümumi qaydaya ziddiyyət təşkil etdiyi halda və qarşılıqlıq təminatlandırma olmadığı halda.

Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında” 1993-cü il Minsk və “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında” 2002-ci il Kişinyov konvensiyalarında xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası ilə bağlı müvafiq normalar nəzərdə tutulmuşdur.

IV. Beynəlxalq məhkəmə təcrübəsi

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) təcrübəsi xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası institutunun inkişafında mühüm rol oynayır. Məhkəmənin presedent qərarları bu sahədə əsas hüquqi prinsiplərin formalaşmasına və dövlətlərin milli təcrübələrinin təkmilləşdirilməsinə təsir göstərir. AİHM öz bir sıra qərarlarında ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun (Konvensiyanın 6-cı maddəsi) beynəlxalq aspektlərini təhlil edərək qeyd etmişdir ki, xarici məhkəmə qərarının tanınması zamanı prosesin şəffaf, ədalətli və hüquqi təminatlara uyğun aparılması vacibdir. Məhkəmənin mövqeyinə görə, tanınma və

icra prosedurunda şəxsin müdafiə hüququ, dinlənilmək hüququ və digər prosessual təminatlar tam şəkildə qorunmalıdır. Bu isə həm qərarın legitimliyini artırır, həm də dövlətlərin beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığını gücləndirir.

AİHM-in “Pellegrini İtaliyaya qarşı” (2001) [9] qərarı xarici məhkəmə qərarlarının tanınması sahəsində əsas prinsip formalaşdırmışdır: tanıyan dövlət məhkəməsi həmin xarici prosesdə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna riayət olunub-olunmadığını yoxlamalıdır.

Bu işdə İtaliya məhkəməsi Vatikan məhkəməsinin nikahın etibarsızlığı barədə qərarını tanımışdı. AİHM isə müəyyən etdi ki, əgər xarici məhkəmə prosesində ədalətli araşdırma prinsipləri ciddi şəkildə pozulubsa və şəxs öz müdafiə hüququndan istifadə edə bilməyibsə, belə qərarın tanınması Konvensiyanın 6-cı maddəsinin pozulmasına gətirib çıxarır. Buna görə də tanıyan dövlət məhkəməsi xarici qərarı avtomatik deyil, ədalətli məhkəmə standartlarına uyğunluğu baxımından qiymətləndirməlidir.

“Avotins Latviyaya qarşı” (2016) [10] işində AİHM Brussel rejimi çərçivəsində tətbiq olunan avtomatik tanıma qaydalarının sərhədlərini dəqiqləşdirmişdir. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, hətta avtomatik tanıma mexanizmləri mövcud olduqda belə, əgər xarici məhkəmə prosesində ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun açıq və ciddi pozuntusu varsa, dövlət həmin qərarın tanınmasından imtina edə bilər. Bununla belə, AİHM vurğulamışdır ki, bu istisna yalnız fundamental hüquqların kobud pozuntuları hallarında tətbiq olunmalıdır. Prosessual qaydalardakı adi fərqlər və ya kiçik uyğunsuzluqlar isə tanımadan imtina üçün kifayət etmir.

Bu yanaşma göstərir ki, tanıma prosesi beynəlxalq əməkdaşlıqla yanaşı, şəxslərin əsas hüquqlarının qorunması tələbi ilə uzlaşdırılmalıdır.

Aİ Ədalət Məhkəməsinin təcrübəsi üzv dövlətlər arasında məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası üçün vahid hüquqi standartların formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Məhkəmənin qərarları Avropa hüquq məkanında qarşılıqlı etimad və hüquqi əməkdaşlıq prinsiplərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

“Hoffmann Kriegə qarşı” (1988) [5] işində Aİ Ədalət Məhkəməsi xarici məhkəmə qərarının tanınmasından imtina üçün əsasların çox məhdud olması lazım gəldiyini vurğulamışdır. Məhkəmənin mövqeyinə görə, tanımadan imtina yalnız ictimai asayişin (public policy) ən fundamental prinsiplərinin pozulduğu hallarda mümkündür. Sadəcə olaraq iki dövlətin hüquq normalarının fərqli olması ictimai asayiş istisnasına əsas vermir.

Aİ Ədalət Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, ümumi qayda istisnası yalnız istisna xarakterli hallarda tətbiq olunmalı və tanıyan dövlətin hüquq sisteminin əsas dəyərlərinə açıq şəkildə zidd olan qərarlara şamil edilməlidir. Bu yanaşma ictimai asayiş anlayışının dar və ehtiyatlı şəkildə tətbiq edilməsini təmin edərək onun sui-istifadəsinin qarşısını alır.

“Krombach Bamberskiyə qarşı” (2000) [6] qərarında Aİ Ədalət Məhkəməsi cavabdehin məhkəmə prosesində lazımi qaydada məlumatlandırılıb-

məlumatlandırılmaması məsələsini qiymətləndirmişdir. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, əgər cavabdeh məhkəmə prosesinə çağırış barədə real şəkildə xəbərdar edilməyib və nəticədə müdafiə hüququndan istifadə edə bilməyibsə, belə qərarın tanınmasından imtina oluna bilər. Aİ Ədalət Məhkəməsi vurğulamışdır ki, tanınma üçün əsas şərtlərdən biri prosesual hüquqların qorunması, xüsusilə də cavabdehin ədalətli müdafiə imkanına malik olmasıdır. Sadəcə qiyabi çağırış kifayət etmir şəxs həqiqətən məlumatlandırılmalı və prosesdə iştirak etmək imkanı əldə etməlidir.

“Renault Maxicara qarşı” (2000) [7] işində isə Aİ Ədalət Məhkəməsi xarici məhkəmə qərarlarının tanınması zamanı mahiyyətə yenidən baxılmaması prinsipini təsbit etmişdir. Məhkəmənin mövqeyinə görə, tanıyan dövlətin məhkəməsi xarici qərarın faktiki halları və sübutlarını yenidən qiymətləndirə bilməz. Yoxlama yalnız prosedür tələblərinə, yurisdiksiya məsələlərinə və tanımadan imtina üçün nəzərdə tutulmuş məhdud əsasların mövcudluğuna aid olmalıdır.

Bu prinsip məhkəmə qərarlarının qarşılıqlı hörmətini və hüquqi əməkdaşlığın sabitliyini təmin edərək beynəlxalq mülki proses hüququnda mühüm rol oynayır.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının (ABŞ) məhkəmə sistemində xarici məhkəmə qərarlarının tanınması özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir ki, bu da ümumi hüquq ənənələri ilə formalaşmışdır. Amerika təcrübəsi beynəlxalq hüquq doktrinasında mühüm yer tutur. “Hilton Guyota qarşı” məhkəmə işində (1895) [13] ABŞ Ali Məhkəməsi beynəlxalq nəzakət prinsipi əsasında xarici məhkəmə qərarlarının tanınması konsepsiyasını formalaşdırmışdır. Məhkəmə bildirdi ki, xarici məhkəmə qərarlarının tanınması bir məcburiyyət deyil, qarşılıqlı hörmət və beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipi əsasında həyata keçirilir. Lakin bu tanıma şərtsiz deyil və müəyyən meyarların ödənilməsinə tələb edir. Xarici məhkəmənin səlahiyyətinin olması, prosesual hüquqların pozulmaması, dələduzluq olmaması və ABŞ-in fundamental hüquq prinsiplərinə zidd olmaması. Bu qərar ümumi hüquq sistemlərində xarici məhkəmə qərarlarının tanınması üçün əsas nəzəri çərçivəni yaratmışdır.

Digər diqqətçəkən qərarlardan biri “Société Nationale Industrielle Aérospatiale U.S. District Court qarşı” [14] məhkəmə işidir. ABŞ Ali Məhkəməsi bu işdə beynəlxalq müqavilələrin tətbiqində balanslaşdırma prinsipini formalaşdırmışdır. Məhkəmə vurğulamışdır ki, beynəlxalq öhdəliklərlə daxili prosesual normalar arasında uyğunluq təmin edilməlidir və bu qiymətləndirmə hər bir konkret iş üzrə ədalət və məqsədəuyğunluq baxımından aparılmalıdır. Bu yanaşma dövlət suverenliyinin qorunması ilə beynəlxalq əməkdaşlığın təşviqi arasında tarazlıq yaratmağa xidmət edir.

“Yahoo! Inc. La Ligue Contre Le Racisme et l’Antisémitisme qarşı” məhkəmə işində (2006) [15] ABŞ məhkəməsi ümumi qayda istisnasına dair mühüm mövqe ortaya qoymuşdur. Məhkəmə Fransa məhkəməsinin qərarının ABŞ-da tanınmasından imtina etmiş və bunu Konstitusiyanın birinci düzəlişi ilə

qorunan söz azadlığının pozulması təhlükəsi ilə əsaslandırılmışdır. ABŞ-da söz və ifadə azadlığı Avropa hüququ ilə müqayisədə daha geniş müdafiə olunduğuna görə, Fransa qərarının ABŞ-ın fundamental dəyərlərinə zidd olduğu nəticəsinə gəlinmişdir. Bu iş göstərir ki, müxtəlif hüquq sistemlərində əsas hüquq və azadlıqların fərqli təfsiri xarici məhkəmə qərarlarının tanınması prosesində ciddi çətinliklər yarada bilər.

İngiltərə məhkəmə sistemi ümumi hüquq sistemi ənənələrinə əsaslanır və xarici məhkəmə qərarlarının tanınması sahəsində zəngin təcrübəyə malikdir. İngiltərə məhkəmələrinin qərarları beynəlxalq hüquq doktrinasında mühüm yer tutur. “Adams Cape İndustriyə qarşı” məhkəmə işində (1990) [4] İngiltərə Apellyasiya Məhkəməsi xarici məhkəmənin yurisdiksiyasının tanınması üçün meyarları müəyyənləşdirmişdir. Məhkəmə qeyd etdi ki, xarici məhkəmə qərarının tanınması üçün həmin məhkəmə beynəlxalq hüquq prinsipləri baxımından yurisdiksiyaya malik olmalıdır. Sadəcə forum dövləti qanunvericiliyinə görə yurisdiksiyanın olması kifayət deyil, obyektiv əlaqə (connecting factors) də mövcud olmalıdır. Məhkəmə belə əlaqələrə cavabdehin forum dövlətində olması, müqavilənin forum dövlətində bağlanması və ya icra edilməsi, zərərli hərəkətin forum dövlətində baş verməsi kimi halları aid etmişdir. Bu qərar exorbitant (həddindən artıq geniş) yurisdiksiyanın tanınmaması prinsipini möhkəmləndirmişdir.

“Ovusu Jacksona qarşı” məhkəmə qərarında (2005) [8] İngiltərə məhkəməsi Brussels Konvensiyası çərçivəsində forum non conveniens doktrinasının tətbiqini araşdırmışdır. Məhkəmə bildirdi ki, Avropa hüquq məkanında üzv dövlət məhkəməsi öz yurisdiksiyasından imtina edə bilməz, hətta başqa dövlət məhkəməsi daha münasib forum olsa belə. Bu qərar kontinental və anglo-amerikan yanaşmaları arasındakı fərqi əks etdirir və Avropa hüququnun xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir.

Asiyanın aparıcı dövlətlərinin təcrübəsi Asiya regionunda xarici məhkəmə qərarlarının tanınması sahəsində özünəməxsus təcrübə formalaşdırmışdır. Çin, Yaponiya, Sinqapur və Honq-Konq kimi iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir. Çin Xalq Respublikasının Ali Xalq Məhkəməsi bir sıra rəhbər izahlarda xarici məhkəmə qərarlarının tanınması prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir. Qarşılıqlılıq prinsipi Çin təcrübəsində fundamental əhəmiyyət kəsb edir və faktiki sübut tələb olunur. Bu hal göstərir ki, qarşılıqlılıq prinsipi dinamik xarakter daşıyır və faktiki əməkdaşlıq əsasında inkişaf edir.

Sinqapur məhkəmələri xarici məhkəmə qərarlarının tanınmasında daha liberal yanaşma nümayiş etdirirlər. “Giant Light Metal Technology (Kunshan) Co Ltd Aksa Far East Pte Ltd qarşı” məhkəmə işində (2014) [16] Sinqapur məhkəməsi Çin məhkəmə 2015-ci ildə Nyu Cersi məhkəməsinin Çin məhkəmə qərarını tanıması faktından sonra, Çin məhkəmələri də ABŞ məhkəmə qərarlarını tanımağa başlamışdır ki, bu da qarşılıqlılıq prinsipinin praktiki tətbiqinə

nümunədir. qərarını tanımış və vurğulamışdır ki, beynəlxalq ticarət mərkəzi kimi Sinqapur xarici qərarların tanınmasında əlverişli mühit yaratmalıdır. Məhkəmə ümumi qayda haqqında qeyd şərt institutunu məhdud şəkildə tətbiq edərək, beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığa üstünlük vermişdir.

Yaponiya təcrübəsində “dörd şərt testi” tətbiq edilir. Bu özünü Yaponiyanın Mülki Prosesual Məcəlləsinin 118-ci maddəsində tapmışdır [3]. Bu şərtlər qarşılıqlılıq, xarici məhkəmənin qüvvədə olması, prosesual hüquqların pozulmaması və ümumi qaydaya zidd olmamasıdır. Yaponiya Ali Məhkəməsi bu şərtləri ardıcıl tətbiq edərək, xarici məhkəmə qərarlarının tanınması sahəsində nisbətən konservativ mövqe tutur.

V. Nəticə

Müqayisəli təcrübənin təhlili Beynəlxalq məhkəmə təcrübəsinin təhlili bir sıra universal prinsiplərin formalaşdığını göstərir. Birincisi, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna hörmət prinsipi bütün hüquq sistemlərində fundamental əhəmiyyət kəsb edir. İstər AİHM, istər Aİ Ədalət Məhkəməsi, xarici dövlətlərin məhkəmələri prosesual hüquqların pozulmamasını tanımanın vacib şərti hesab edirlər. “Pellegrini” və “Krombach” qərarları göstərir ki, prosesual hüquqların qorunmasına riayət edilməsi prinsipi hətta icrası tələb olunmayan qərarların tanınması zamanı belə nəzərə alınmalıdır. İkincisi, “Hoffmann Kriegə qarşı”, “Yahoo!” və “Küveyt Airways” məhkəmə qərarları göstərir ki, məhkəmələr ümumi qayda haqqında qeyd şərt institutundan yalnız əsas hüquq pozuntuları zamanı tətbiq etməli və onun sui-istifadəsinin qarşısını almalıdırlar. Sadəcə milli qanunvericiliklərin fərqli olması ümumi qaydaya ziddiyyətli olmasına istinada əsas vermir. “Hilton Guyota qarşı” məhkəmə qərarında ABŞ Ali Məhkəməsinin formalaşdırdığı beynəlxalq nəzakət prinsipi Çin-ABŞ təcrübəsində praktiki realizə olunmuşdur. Dövlətlər bir-birinin məhkəmə qərarlarına hörmətlə yanaşmalı və tanıma mexanizmlərini inkişaf etdirməlidirlər.

Xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası müasir beynəlxalq hüquqi münasibətlərin sabitliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası istiqamətində beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmışdır.

Beynəlxalq məhkəmə təcrübəsinin təhlili göstərir ki, bu sahədə getdikcə daha çox universal prinsiplər formalaşmaqdadır. AİHM, Aİ Ədalət Məhkəməsi, ABŞ, Böyük Britaniya və digər aparıcı dövlətlərin məhkəmə təcrübəsi bir sıra mühüm standartların formalaşmış olduğunu sübut edir. Bunlara ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna hörmət, ümumi qaydanın bir qədər dar çərçivədə təfsiri, prosesual hüquqların prioritetliyi və qərarın mahiyyəti üzrə yenidən araşdırılmaması prinsipi daxildir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılrsa da, ümumi qayda institutunun tətbiqi meyarlarının dəqiqləşdirilməsi, qarşılıqlılıq mexanizminin təkmilləşdirilməsi və prosesual

hüquqların qorunmasının daha da gücləndirilməsi institutun daha da təkmilləşməsinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər. Bu istiqamətdə aparılacaq islahatlar həm beynəlxalq hüquqi integrasiyanı dərinləşdirəcək, həm də beynəlxalq münasibətlərdə hüquqi sabitliyi daha da möhkəmləndirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Civil Procedure Code of the Republic of Azerbaijan. No. 780-IQ dated December 28, 1999 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 28 dekabr tarixli 780-IQ nömrəli Qanunu*).
URL: <https://azstand.gov.az/uploads/documents/2074460104651c2bdedd2ce.pdf> (last access: 03.06.2025).
2. Civil Procedure Code of the Russian Federation. Federal Law No. 138-FZ of November 14, 2002 (in Russian / *Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. Федеральный закон от 14.11.2002 № 138-ФЗ*).
URL: <https://docs.cntd.ru/document/901772776> (last access: 04.06.2025).
3. Civil Procedure Code Japan. No. 109 of 1996.
URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/2834/en> (last access: 15.11.2025).
4. Court of Appeal (Civil Division) Decision. United Kingdom, 1990. Adams v. Cape Industries plc [1990] Ch 433.
URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/business-law/adams-v-cape.php> (last access: 03.06.2025).
5. European Court of Justice. Judgment C-145/86, 4 February 1988. Hoffmann v. Krieg.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61986CJ0145> (last access: 03.06.2025).
6. European Court of Justice Judgment C-7/98, 28 March 2000. Dieter Krombach v. André Bamberski.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0007> (last access: 02.06.2025)
7. European Court of Justice. Judgment C-38/98, 16 March 2000, Régie nationale des usines Renault SA v. Maxicar SpA and Orazio Formento.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0038> (last access: 03.06.2025).
8. European Court of Justice. Case C-281/02, Andrew Owusu v. N.B. Jackson, trading as "Villa Holidays Bal-Inn Villas". Judgment of the Court (Grand Chamber) of 1 March 2005.

- URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-281/02> (last access: 04.06.2025).
9. European Court of Human Rights. PELLEGRINI v. ITALY. Judgment 18357/91, 19 March 1997.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59604%22%5D%7D> (last access: 02.06.2025).
10. European Court of Human Rights. AVOTIŅŠ v. LATVIA. Grand Chamber Judgment 51357/07, 15 March 2018.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-163114%22%5D%7D> (last access: 03.06.2025).
11. Federal Law on Arbitration (Arbitral Proceedings) in the Russian Federation. Federal Law No. 382-FZ of December 29, 2015 (in Russian / *Федеральный закон "Об арбитраже (третейском разбирательстве) в Российской Федерации" от 29.12.2015 № 382-ФЗ*).
URL: <https://docs.cntd.ru/document/901925379> (last access: 03.06.2025).
12. Magnusson, P. Hague Judgments Convention: US Ratification Expected. Magnus Law Firm Blog.
URL: <https://www.magnussonlaw.com/news/hague-judgments-convention/> (last access: 03.06.2025).
13. United States Supreme Court Decision. Hilton v. Guyot. 159 U.S. 113 (1895).
URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/159/113/> (last access: 04.06.2025).
14. United States Supreme Court Decision. Volkswagen Aktiengesellschaft v. Schlunk. 486 U.S. 694 (1988).
URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/482/522/> (last access: 03.06.2025).
15. United States District Court for the District of Colorado Decision. Schaller Tel Co. v. Golden Sky Sys. Inc. 169 F.Supp. 2d 1181 (D.Colo. 2001).
URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp2/169/1181/2423974/> (last access: 02.06.2025).
16. Yeo, T.M. Jurisdiction and Discretionary Judgment Awards: Some Recent Developments. Singapore Management University School of Law Research Paper.
URL: https://ink.library.smu.edu.sg/sol_research/3405/ (last access: 04.06.2025).

Recognition and enforcement of foreign judgments: legislation and international judicial practice

GURSHAD ABBASOV*

Abstract

The recognition and enforcement of foreign court judgments are among the key institutions of international civil procedure. In the current context of expanding international trade and economic ties, as well as the growth of cross-border activities of individuals and legal entities, the importance of the institution of recognition and enforcement of foreign court judgments is significantly increasing. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of the institution of recognition and enforcement of foreign court decisions. In the field of recognition and enforcement of foreign court decisions, the approaches and mechanisms used in various legal systems are examined from a comparative perspective. The study extensively examines the norms of national legislation of the Republic of Azerbaijan, the norms of international law, as well as comparative judicial practice. Particular attention is paid to the conditions necessary for the recognition and enforcement of foreign court decisions, the mechanisms for implementing these procedures, as well as issues of ensuring a balance between state sovereignty and the protection of individual rights and freedoms. The study focuses on theoretical concepts, the distinction between recognition and enforcement processes, the legal nature of the exequatur institution, the principle of reciprocity, and the role of international treaties. It also provides a detailed analysis of the legal grounds for refusing to recognize and enforce foreign court decisions, issues of protecting public order (ordre public), and ensuring procedural rights. The article pays considerable attention to international judicial practice; it systematically analyzes the precedent decisions of the European Court of Human Rights, the Court of Justice of the European Union, as well as the courts of the United States of America, Great Britain, Japan, and other Asian countries. The stages of formation and development of the institution of recognition and enforcement of foreign court decisions in various legal systems, current trends, and prospects for its further development are examined. Along with this, existing problems in this area, the need to expand international cooperation, and directions for improving the regulatory framework are discussed.

Keywords: *foreign judgments, recognition, enforcement, exequatur, international law, conflict of laws, judicial practice, precedent decisions.*

---

* PhD in Law / Baku State University / email: gurshadabbasov@gmail.com

Признание и исполнение иностранных судебных решений: законодательство и международная судебная практика

ГЮРШАД АББАСОВ*

Резюме

*Признание и приведение в исполнение иностранных судебных решений являются одними из ключевых институтов международного гражданского процесса. В современных условиях расширения международной торговли и экономических связей, а также роста трансграничной деятельности физических и юридических лиц, значение института признания и исполнения иностранных судебных решений существенно возрастает. В статье комплексно анализируются теоретические и практические аспекты института признания и исполнения иностранных судебных решений. В сфере признания и исполнения иностранных судебных решений в сравнительном аспекте исследуются подходы и механизмы, применяемые в различных правовых системах. В рамках исследования широко рассматриваются нормы национального законодательства Азербайджанской Республики, нормы международного права, а также сравнительная судебная практика. Особое внимание уделяется условиям, необходимым для признания и исполнения иностранных судебных решений, механизмам реализации указанных процедур, а также вопросам обеспечения баланса между государственным суверенитетом и защитой прав и свобод личности. В исследовании акцент делается на теоретических понятиях, разграничении процессов признания и исполнения, правовой природе института экзекватуры, принципе взаимности и роли международных договоров. Также подробно анализируются правовые основания отказа в признании и исполнении иностранных судебных решений, вопросы защиты публичного порядка (*ordre public*) и обеспечения процессуальных прав. В статье значительное внимание уделено международной судебной практике; системно проанализированы прецедентные решения Европейского суда по правам человека, Суда Европейского Союза, а также судов Соединённых Штатов Америки, Великобритании, Японии и других государств Азии. Исследуются этапы формирования и развития института признания и исполнения иностранных судебных решений в различных правовых системах, современные тенденции и перспективы его дальнейшего развития. Наряду с этим обсуждаются существующие проблемы в данной сфере, необходимость расширения*

---

* Доктор философии по праву / Бакинский государственный университет / email: gurshadabbasov@gmail.com

международного сотрудничества и направления совершенствования нормативно-правовой базы.

Ключевые слова: *иностранные судебные решения, признание, исполнение, экзекватура, международное право, коллизия законов, судебная практика, прецедентные решения.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.06.2025

Çapa qəbul: 25.12.2025